

SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE GENÇLİK -TEORİK VE UYGULAMALI BİR ÇALIŞMA-¹

Arş. Gör. Dr. Mahmut Hakkı AKIN
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
mahmuthakin@gmail.com

Özet

Varlıklar içinde sadece insana özgü bir durum olarak siyasallık, en temelde taraf olmak, dünyada bir duruş sergilemek ile ilgilidir ve toplumsal ilişkiler yoluyla üretilmektedir. Bu yüzden siyasallık, kişiler, kurumlar ve araçların etkisiyle siyasal toplumsallaşma sürecinin sonucunda gerçekleşmektedir. Siyasal toplumsallaşma, genel toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Toplumsallaşma ise normların, değerlerin, inançların benimsenmesi ve uygulanması bağlamında siyasallığa doğru bir süreçtir. İnsan, bir toplumun üyesi olmakla zaten siyasallaşmaktadır. Siyasal toplumsallaşma konusunda yapılmış olan bu çalışma teorik ve uygulamalı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde teorik olarak siyasal toplumsallaşma süreci tartışılmıştır. Bu bölümde, toplumsallaşma, siyaset, siyasal, iktidar, propaganda, siyasal kültür, siyasal iletişim, devlet, ideoloji, vatandaşlık gibi kavramlar ve temel siyasal toplumsallaşma araçları olarak kabul edilen aile, okul, arkadaşlık grupları, kitle iletişim araçları ve siyasal olaylar da siyasal toplumsallaşma ile ilişkileri dâhilinde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde siyasal toplumsallaşma ile ilgili üniversite öğrencilerine yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. 862 anketin cevapları ki-kare, t-testi, tek yönlü varyans analizi, faktör analizi gibi istatistik testleri kullanılarak yorumlanmış ve sürece etki eden faktörler tespit edilmiştir. Araştırmada Türkiye'deki mevcut siyasal kültürün devamlılığına ve değişimine ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşma, siyasal kültür, siyasal toplumsallaşma araçları

YOUTH ON PROCESS OF POLITICAL SOCIALIZATION -A STUDY CONSIST OF THEORY AND PRACTICAL-

Abstract

Politicization, as it is only observed in human beings, refers to becoming a party in the fundamental sense, to exhibiting a position; and is produced by social relations. Politicization, therefore, is realized after the process of political socialization with the interaction of individuals, institutions and agents. Political socialization is a part of the general socialization process. Whereas socialization is a process towards politicization in the context of the adoption of norms, values, beliefs and their implementation. The individual already politicizes by being a part of the society. This study on political socialization includes theoretical and practical chapters. In the first chapter of the study, it has been discussed in general how people become political individuals through political socialization process. In the same chapter, concepts such as socialization, politics, political, power, propaganda, political culture, political communication, state, ideology, citizenship and family, school, friendship groups, media and political organizations and events which are accepted the main socialization agents are argued within their relationship with the political socialization process. Also, it is touched on how different social sciences and theoretical approaches explain the process. In the practical chapter of the study, a survey about political socialization was carried out on university students. After the survey process, answers of the 862 questionnaires are interpreted and the effective factors on the process are tried to be explained by using statistical tests such as chi-square, t-tests, one way analysis of variance and factor analysis. In the survey remarkable findings have been found out about the continuity and the transformation of the current political culture of Turkey

Key Words: Socialization, political socialization, political culture, agents of political socialization

¹ Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş olan doktora tezinin özetidir.

GİRİŞ

Siyasal toplumsallaşma konusu üzerine çalışanlar, en temelde toplumsallaşmanın siyasallaşma boyutunu, dolayısıyla da insanın siyasal hale gelmesini incelemektedirler. Siyasal toplumsallaşma, insan-toplum ilişkisini insanın siyasallaşması ve siyasallığı bağlamında anlama çabası olarak da kabul edilebilir. Çocukluk ve gençlik yıllarında edinilen bilgiler ve alışkanlıklar, yetişkinlik çağlarında da etkisini sürdürmektedir. Bu yüzden siyasal toplumsallaşma, çocukluk ile başlamakta ve insan hayatının tamamına yayılmaktadır.

Toplumsallaşma aracılığıyla kültürel unsurların nesillerden nesillere aktarılması durumunda olduğu gibi, siyasal toplumsallaşma yoluyla da siyasal kültürle ait unsurlar nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Tarih boyunca insanlar, içinde yaşadıkları ve toplumsallaştıkları siyasal kültür ile farklı şekillerde ilişkiler kurmuşlardır. Bazen var olan siyasal kültürün doğrularını benimsemişler, bazen de o toplumdaki doğruların ve değerlerin değiştirilmesi için o kültürle çatışmaya girmişlerdir. İnsanlık tarihi, düzenlerin yıkılması ve yeniden kurulmasının tarihi olarak kabul edildiğinde, siyasallık da sürekli olarak yeniden kurulan bir insanlık durumuna karşılık gelmektedir.

Teorik ve uygulamalı olmak üzere iki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde bir toplumsallaşma türü olarak siyasal toplumsallaşma, çok yönlülüğü dâhilinde sosyolojik bakış açısı ile tartışılmıştır. Burada insanın toplumsallığı ve siyasallığı dolayısıyla kurduğu toplumsal ilişkiler dolayısıyla hem toplumsallık ve siyasallık tarafından üretilen hem de toplumsallığı ve siyasallığı üreten bir diyalektik yapıya sahip olduğu göz önünde bulundurulmuştur. En genelde teorik bölümde, insan-siyaset ilişkisine, başka bir deyişle siyasal insanın toplumsallaşma yoluyla üretilmesi sürecine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın uygulamalı bölümünde Selçuk Üniversitesi'nin sosyal bilimler ve fen bilimleri alanlarında okuyan öğrencilerin oluşturduğu örnekleme anket uygulanmıştır. Uygulamalı çalışmada sosyolojide hâkim olan saha araştırma ve uygulama ilkelerine bağlı kalınmıştır. Teorik bölümde tartışılan konular ve meseleler, uygulamalı bölümde elde edilen bulgular ve bu bulgular üzerine yapılan istatistik analizleri ile ilişkileri kurularak yorumlanmıştır. Bu bölümde, Türkiye'nin siyasal kültürüne ilişkin pek çok unsurun süreklilik taşıdığı ve öğrencilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinin hangi unsurlar temelinde farklılaştığı da tespit edilmiştir. Ayrıca, siyasal toplumsallaşma süreci sonunda ortaya çıkan vatandaş tiplerinin, hangi kriterlere göre farklılaştığı ve tercihleri de örneklem üzerinden değerlendirilmiştir. Uygulama bölümünde konuyla ilgili olarak oluşturulan hipotezler de sınanmış ve hipotezlerin doğrulanma ve yanlışlanma durumlarına göre yorumlar yapılmıştır. Hipotezler oluşturulurken, siyasal toplumsallaşma konusunun öne çıkan çalışma alanlarının yanı sıra Türkiye'deki genel siyasal kültürün yapısı da göz önünde bulundurulmuştur.

2.SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ

2. 1. Toplumsallaşma Nedir?

İnsan-toplum ilişkisi hem insan hem de toplum için varoluşsal bir ilişkidir. Tarih boyunca insanlar, başka insanlarla sürekli etkileşim ve ilişki halinde olmuş, belli sosyal birlikler dâhilinde yaşamışlardır. İnsanın varlığına anlam katan en temel belirleyicilerden birisi, bu durum dolayısıyla onun belli bir toplumda yaşaması ve ancak toplumda insan olarak var olabilmesidir. Elbette toplumda insan haline gelme, belli bir süre dahilinde gerçekleşmektedir. Üstelik birey, dünyaya geldiği anda toplumun bir üyesi olarak kabul edilmemektedir. “O, sosyalliğe doğru bir yatkınlıkla doğmakta ve toplumun üyesi haline gelmektedir” (Berger, Luckmann, 2008: 190). İnsan, dünyaya geldiği anda bir ailenin, akrabalık ilişkilerinin, bu ilişkilerinin temelini oluşturan bir dilin ve kültürün; en genelde de bir toplumun ve milletin içine doğmaktadır.

Kişinin çevresindekilerle arasındaki etkileşimi süreci olan ve kişide sosyal davranış örüntülerinin kabulü ile sonuçlanan toplumsallaşma/ sosyalleşme/ sosyalizasyon (Fichter, 2002: 25), bir toplumdaki insanların gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rollerini (işçi, arkadaş, yurttaş vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeleri sürecidir (Marshall, 1999: 760). Sosyolojideki genel kullanımında toplumsallaşma, insanın doğumuyla başlayan gelişim sürecinde anne-baba, arkadaşlar, okul gibi toplumsallaşma araçları rolü ile bireyin sosyal rollerini kazanması süreci olarak kabul edilmiştir (Rapley, Hansen, 2006: 591). Toplumsallaşma ile birlikte insanlar “biz” duygusunu ve bilincini kazanmaktadırlar.

Bir başka tanıma göre toplumsallaşma, “doğumla başlayan, çocuk yetiştirme, eğitime, kişinin ait olduğu grup ya da topluluk yoluyla toplumsal tutumların, değerlerin, alışkanlıkların, örnek davranışların ve bilgi birikiminin aktarılması sürecidir” (Colman, 2003: 687). Bu bilgiler dâhilinde, genel olarak toplumsallaşmanın, “özünde bir öğrenme süreci” (Batmaz, İsen, 2002: 22) olduğu hem psikologların hem de sosyologların yaklaşımlarından çıkmaktadır. Toplumsallaşmanın bir öğrenme süreci olduğunu iddia etmek ise onun aynı zamanda bir “öğretme” süreci olduğunu da kabul etmek anlamına gelir. Dolayısıyla toplumsallaşma, bir eğitime ve öğretme (aynı zamanda karşılıklı iletişim ve etkileşim sürecinin bir sonucu olarak toplumsallaşan açısından eğitilme ve öğretilme) süreci olarak da kabul edilebilir. Eğitim ve öğretim, karşılıklı iletişim kurmayla mümkündür ve bir amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir. Toplumsallaşma açısından düşünüldüğünde bu amaç, bireyin toplumdaki rollerini öğrenmesi ve bu rollere göre eylemde bulunmasıdır.

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons, toplumun devamlılığını sağlaması ve toplumu sürekli üretmesi dolayısıyla toplumsallaşmanın evrenselliğine dikkat çekmiştir. Ona göre topluma yeni dâhil olanların “barbarca istilası” her toplum için hassas bir duruma işaret eder (Parsons, 2005: 143). Toplumsallaşma, bu istiladan

hem toplumda yaşayanları koruma işlevi görmekte, hem de toplumda nasıl yaşayacaklarının bilgisine sahip olmayan “barbarlar”a toplumda nasıl yaşanacağını öğretmek düzeni sağlamaktadır. Gerçekten de toplumsallaşma, bir terbiye etme sürecidir. Gelişim çağındaki çocuğa verilen bilgiler, gündelik toplum hayatında nasıl davranması gerektiğini öğrenmesini sağlamaktadır. Eğer çocuk, toplumun kabul ettiği doğruların dışında yollara saparsa, çocuğun yakın çevresi böyle bir durumun gerçekleşmesinin önüne geçmeye çalışır. Toplumsallaşma, bir yönüyle disipline etmedir.

Sosyolog Zygmunt Bauman’a göre (1998: 40-1) “birey, toplumsal baskıları içselleştirme yoluyla bir grup içinde yaşamaya ve davranmaya uygun hale getirildiği oranda, toplumun izin verdiği biçimde davranma ve böylelikle eylem için özgür ve sorumlu olma becerisini kazandığı oranda toplumsallaşmış, yani toplum içinde yaşamaya muktedir bir varlığa dönüşmüş olur.” Bauman’ın tespitlerine göre toplumsallaşma, insan benliğinin gelişim süreci olarak kabul edilmektedir. Benliğin oluşumunda ise çocuk ile ötekiler arasındaki iletişim ve etkileşim süreci öne çıkmaktadır ki alıntıda “toplumsal baskılar”ın içselleştirilmesinden kastedilen şey, toplumsal ve bireysel etkileşimlerin süreçteki etkinliğidir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken bir ayrıntıyı Bauman şu şekilde belirtir (1998: 41): “Çocuğun dünyasına bir kısım ötekiler başka bazı ötekilerden daha etkili bir biçimde girerler”. Bebeğin dünyaya geldiği anda ilk iletişim kurduğu insanlar öncelikle anne ve babasıdır. Bu durumun doğal ve zorunlu bir sonucu olarak “bebeğin/çocuğun ilk toplumsallaşmasında, özellikle anne ve baba (önemli ötekiler) en önemli rol modelleri olarak öne çıkar” (Cosser, v.d, 1983: 108). Toplumsallaşma, bireyin hayatındaki ötekiler dolayısıyla –ki ötekilerin de tıpkı toplumsallaşan birey gibi zorunlu olarak toplumsal varlıklar olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur- bireyde davranış ve düşüncelerin gelişmesi şeklinde gerçekleşmekte ve devam etmektedir.² Bu konuda Berger’in dikkat çektiği bir diğer önemli nokta, toplumun bizim sadece davranışlarımız bağlamında ne yapacağımızı değil aynı zamanda sosyal/toplumsal varlıklar olarak ne olduğumuzu da belirlemesidir (Berger, 1977: 110-1). Dolayısıyla toplumsallaşma, varlık olarak insanın ontolojik durumu ile doğrudan ilişkilidir.

Toplumsallaşmanın bir tür “toplumsallaştırma” süreci olup olmadığı konusunda sosyal bilimciler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu konudaki bazı çalışmalarda “toplumsallaşan” ve “toplumsallaştıran” terimlerini kullananlar da olmuştur (Lasswell, 1977: 448). Özellikle süreç üzerine ilk yapılan çalışmalarda (19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında yapılan çalışmalar) toplumsallaşma,

² Toplumsallaşan için “öteki”ler, sadece olumlu rolleri yerine getiren, olumlu kişiler değildirler. Yine toplumsallaşma ile bağlantılı olarak çocuğun yapmaması gerekenler de ötekiler üzerinden çocuğa aktarılır. Olumsuz ötekiler, çocuk için rol modeli olmayan; tam tersine yapılmaması gerekenleri onların davranışlarında görebileceği, örnek alınmaması gereken kişiler olarak tanımlanmaktadır. Böylece çocuk için toplumsallaşma sürecinde olumlu ötekiler “biz” kategorisinde kabul edilirken, olumsuz ötekiler ise “onlar” kategorisinde tanımlanmaktadır.

edilgen/pasif çocuğu yapılandıran tek yönlü bir etki olarak kavramlaştırılmıştır (Kağıtçıbaşı, 2000: 65). Bu görüşü kabul edenlere göre toplumsallaşma sürecinde bebek ya da çocuk, kendisine öğretilen şeyleri alır, dolayısıyla ait olduğu toplumun kültürünü, değerlerini, normlarını ve inançlarını benimserken/içselleştirirken herhangi bir aktif rolü de yoktur. Yine bu görüşü savunanlara göre, toplumsallaşmada etkin olan unsurlar tamamen bireyin dışında, toplumsal ve kültürel çevrededir. Bu görüşlerin temelinde, toplumu ve toplumsallığı birey üzerinde belirleyici etkide bulunan bir gerçeklik alanı olarak görme ve kabul etme anlayışı vardır. Nitekim determinizme dayanan bu görüş, dönemin sosyal bilim anlayışına da uygundur. Çünkü klasik sosyal bilimciler, sosyal bilimlerin nesne alanın olgulara dayanması gerektiğini ve bireylerin dışında bir gerçeklik alanına karşılık geldiğini savunmuşlardır. Bu deterministik ilişki kabulünde toplumsal olgular belirleyen, bireyler de bu olguların belirleyiciliğine göre hareket edenlerdir. Bu anlayışa göre etkinlik, aktiflik ve belirleyicilik tamamen birey dışındaki olgular, kurumlar ve yapılardadır. Ancak, kısmen doğru yönleri bulunsa da bu görüş sosyal bilimlerde bugün kabul gören bir anlayışı yansıtmamaktadır.

Dünyaya gelen çocuğun anne-babasını, akrabalarını, kültürünü, dilini v.b. hayatına ait anlamlı ötekileri tercih etme olanağına sahip olmamasının, sürecin “toplumsallaştırma” süreci olarak algılanmasına sebep olacağı düşünülebilir. Ancak toplumsallaşmanın en erken dönemlerinde, bebeklik ve çocukluk çağlarında bile bireyin tamamen edilgen/pasif ve her şeyinin ebeveynlerce ya da diğer önemli/anamlı ötekiler tarafından belirlendiğini iddia etmek, eksik bir açıklama olacağı gibi sürecin çok boyutluluğunu da gözden kaçıracaktır. Çünkü küçük bir bebek bile kendisine gelen etkilere tepki verebilmekte, hatta bazen benimsetilmek istenen etkiyi benimsememe noktasında direnebilmektedir. Her ne kadar oyunun kurallarını yetişkinler koysa da çocuk, toplumsallaşma sürecinin pasif bir alıcısı konumuna indirgenemez (Berger, Luckmann, 2008: 197). Bu yüzden, “toplumsallaşma, çocuğun karşı karşıya geldiği etkileri edilgin bir biçimde özümlediği bir çeşit “kültürel programlama” değildir. Yeni doğmuş bir bebeğin bile, kendisinin bakımından sorumlu olanların davranışını etkileyecek gereksinimleri ya da istekleri vardır: çocuk en başından etkin bir varlıktır” (Giddens, 2000: 25). Bu yüzden de toplumsallaşma ne sadece bir “öğretme” süreci olarak kabul edilebilir; ne de sadece bir “öğrenme” sürecidir. Toplumsallaşma, her ikisini de kapsamaktadır. Çünkü karşılıklı bir etkileşim ve iletişim olmadan; dolayısıyla da toplumsallaşan birey aktif olmadan toplumsallaşma mümkün olamaz.

Her insan, özgün bir birey olması bağlamında biriciktir. En yakınları da dâhil olmak üzere diğer insanlardan farklı bir kişilik yapısına sahiptir. Toplumsallaşma, kişinin standart bir toplumsal kalıba göre biçimlendirilmesi anlamına gelmez. Bireyler, toplumsallaşırken birbirinden çok farklı birçok etkenin baskısıyla karşılaşır ve bunlara farklı biçimlerde tepki göstererek kendilerine özgü davranış örüntüleri oluştururlar. Dolayısıyla “bireyler bazı yönlerden birbirine benzer özellikler kazanırken, başka yönlerden de tümüyle farklı niteliklere

bürünürler” (Batmaz, İsen, 2002: 22). Bu yüzden toplumsallaşma sürecinin tam anlamıyla bir “toplumsallaştırma” süreci olduğu iddia edilemez. Toplumsallaşmayı en yoğun yaşadıkları aile ortamında bile çocuklar diğer aile fertlerinden farklılaşabilmektedirler. Değişik düzeylerde insanların ait oldukları gruplarda, kültürlerde, toplumlarda farklılaşmaları gerçeği de toplumsallaşmanın bir tür “standart imalat” süreci olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Bireyin toplumsallaşmadaki etkinliği, sürece etkide bulunan çevresel unsurların etkisiz olduğu ya da az etkili olduğu anlamına da gelmemelidir. Bireyin dışındaki etkenlerin/belirleyicilerin de toplumsallaşma sürecinde önemli rolleri vardır. Burada dikkat çekilen nokta, süreçte aktifliğin/etkinliğin tamamen ne bireye ne de birey dışındaki faktörlere/araçlara ait olamayacağıdır. Bireyin bu özellikleri dolayısıyla klasik sosyologlardan Emile Durkheim, insanı çifte varlık (homo duplex) olarak nitelerken, “insanın bir taraftan toplumsal ve kültürel olarak koşullandığına; diğer taraftan da yaratıcı ve özgün olduğuna dikkat çekmiştir” (Zijderveld, 2007: 157). Etkin bir varlık olarak insan, kendisine benimsetilmek istenen değeri, davranışı, normu, inancı benimsemeyebilir ya da benimserken kendi yorumunu ve kişiliğini bu unsurlara dâhil edebilir ve beklenenden farklı bir tavır ortaya koyabilir. İnsanın kimliğinin ve kişiliğinin oluşumu, hem kendisine dışından gelen belirleyici etkenler hem de insanın bu etkenleri benimsemesi ya da benimsememesi ve kendine özgü bir şekilde yorumlaması ile ilgili bir süreçtir. İşte insanın sosyo-psikolojik gerçekliği, bütün bu karmaşık, iç içe geçmiş toplumsal örüntülerin ve bireysel durumların, başka bir deyişle yaşanan sosyal ve psikolojik durumların genel bir bütününe karşılık gelmektedir.

Toplum ve toplumsallaştırıcılar, süreç boyunca otoriter bir yapıda etkide bulunurlar. Nitekim her insan toplumsallaşma sürecinde çocuk olarak anne-babasına, öğrenci olarak öğretmenlerine, işçi-memur olarak yöneticilerine, vatandaş olarak yasa ve yönetmeliklere itaat etme yönünde eğitilir (Bilgin, 2008: 82). Toplum ve kültür, kurulu düzenleri ile insanlar üzerinde iktidar üretirler. “Düzen, rastlantısallık ya da kaostan, düzenli bir durum varken her şeyin olmaması, her şeyin mümkün olmaması ile ayrılır” (Bauman, 1998: 160). İnsanlar doğduklarında, var olan bir düzene de doğmaktadırlar. Bireyler üzerinde otorite kuran kültürün ve düzenin devamı için normlara ve değerlere uygun hareket eden insanların o kültürü yaşaması gerekmektedir. İçselleştirilen kültür, aynı zamanda belirleyicidir. Toplumun ve kültürün bireyler üzerinde otoriter bir karaktere ve iktidar gücüne sahip olmasına rağmen toplumsallaşma süreci yine de tamamen bir “toplumsallaştırma” süreci olarak kabul edilemez.

Toplumsallaşma bir içselleştirme süreci olduğu kadar, bir ayıklama ve yorumlama sürecidir. Bireyin toplumsal gerçekliği bütünüyle içselleştirmesi mümkün değildir. Bu yüzden birey kendisine etki eden sosyo-psikolojik etkenlerle toplumsal gerçeklikte kendi yorumunu üretir (Berger, Luckmann, 2008: 196). Toplum ya da kültür bireyselliği yok edecek kadar kuşatıcı bir yapıda değildir. İnsan, tamamen toplumsal kurallara göre hareket eden mekanik bir varlık ya da

emirlere göre komuta edilebilecek bir makine de değildir. Tam tersine, farklı toplumsallaşmalar, insanlarda farklı algılayış ve davranışlara sebep olur ki toplum da farklılıkları ve karmaşıklığı içermektedir.

2. 2. Bir Toplumsallaşma Türü Olarak Siyasal Toplumsallaşma

Siyasal toplumsallaşma, insanların nasıl siyasallaştıklarını, toplumsallaşma süreci bağlamında inceleyen bir siyaset ve sosyal bilim alt disiplini. Başka bir deyişle siyasal toplumsallaşma, “bireyler nasıl siyasal varlıklar haline gelirler/siyasallaşırlar?” ya da “bireyler nasıl siyasal varlıklar haline getirilirler/siyasallaştırılırlar” sorusunu merkeze alan ve bu süreci açıklamaya çalışan bir alandır. Bu yüzden sürecin temel ilgi alanı, insanların siyasal bireyler haline gelirken hangi süreçlerden geçtikleri ve çevresel etkenlerin bu süreç dâhilinde bireyler üzerinde nasıl roller oynadığını ortaya koymaktır.

Toplumda pek çok insan değişik siyasal kimliklere sahiptir ve değişik şekillerde siyasal tercihlerde bulunur. Bu durum, tek bir siyasal ideolojiye bağlı rejimler için bile geçerlidir. İnsan, zorunlu olarak toplumda yaşadığı ve toplumsal ilişkiler dâhilinde insan olabildiği için bir şekilde siyaset ile ilişki halindedir. Seçimlere katılan partiler arasında oy kullananlar, tercihte bulunurlar ya da oy kullanmamayı tercih edenler, bir tercihin sonucu olarak bu şekilde davranırlar. İnsan bir ülkenin vatandaşı olması ve bürokratik işlerde devlete bağlı kurumlarla ilişki kurması açısından devlet ile ilişki halindedir. Bazı insanlar aktif olarak siyasal partilerde ya da dernek ve vakıf gibi örgütlenmelerde görev alırlarken, bazıları bu tür örgütlenmelere dâhil olmazlar. İnanılan din ya da ideoloji, içinde bulunulan sosyo-ekonomik durum ya da ait olunan sınıf, insanların siyasal tutumlarını belirleyen unsurlar olarak kabul edile gelmiştir.

Daha önceki bölümde de değinildiği üzere, ilk siyasal toplumsallaşma çalışmaları A.B.D.’de yapılmıştır. Bu ülkede 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle başkanlık seçimleri üzerine yapılan siyasal analizler, siyasal katılma boyutunda insanların neden Demokratları ya da Cumhuriyetçileri tercih ettikleri üzerine yapılan çalışmalar ile sınırlı kalmıştır. İnsanların neden Demokrat ya da Cumhuriyetçi oldukları sorusu, yapılan çalışmaları bir adım daha ileri götürmüştür. Bu yüzden Hyman, “o döneme dek siyasal davranış üzerine yapılmış olan sosyal psikoloji araştırmalarının neredeyse hepsinde, siyasallığın bir sosyalleşme/toplumsallaşma sürecinin sonucu olduğu gerçeğinin görülemediğini” iddia etmiştir (Hyman, 1969: 18).

İnsanlar neden kendilerini “Demokratım”, “Feministim”, “Muhafazakârım”, “Sosyalistim”, “Milliyetçiyim”, “Sağcıyım”, “Solcuyum” gibi siyasal kategorileştirmelerle tanımlarlar? İnsanların kendilerini bu şekilde siyasal tanımlamalara gitmelerinde toplumsallaşma sürecinin ne derece etkisi olduğu ya da olmadığı, siyasal toplumsallaşmanın temel ilgi alanını oluşturmaktadır. İnsanların siyasal kimlik ve bilinç kazanma sürecinde, toplumsallaşma araçları olarak kabul edilen aile, okul, arkadaş grupları ve kitle iletişim araçlarının

etkilerinin nasıl gerçekleştiği sorunu siyasal toplumsallaşma araştırmalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Sigel'e göre, (1973: 19-20), nasıl ki toplumun devamı için toplumsallaşma süreci merkezi önemde bir ihtiyaçsa; siyasal olarak örgütlenmiş bir toplumda, siyasal toplumsallaşma da benzeri bir işlevi yerine getirir: "Siyasal toplumsallaşma, aşamalı olarak devam eden siyasal sistem tarafından kabul edilen ve uygulanan normların, tutumların ve davranışların öğrenilmesidir". Bu tanımdan hareketle Sigel, siyasal toplumsallaşmanın amacını, "bireylerin siyasal toplumun "işe yarar"³ (well-functioning) üyeleri haline gelmeleri ya da bu şekilde yetiştirilmeleri" olarak belirler. Buna göre, "işe yarar" ya da "makbul" vatandaş, toplumun siyasal normlarını kabul etmekle kalmaz ve aynı zamanda bu normları kendisinden sonra gelen kuşaklara aktarma görevini de kabul eder (Sigel, 1973: 20). Sadece modern dönemler için değil, bütün insanlık tarihi boyunca böyle bir vatandaş tipinin yetiştirilmesi, siyasal sistemlerin ve iktidar sahiplerinin meşruiyet meselesi açısından son derece önemli olmuştur.

Siyasal toplumsallaşmayı tanımlamaya çalışanların sosyal bilim anlayışları, teorik kabulleri, çalıştıkları alan ve ideolojileri yaptıkları tanımları etkilemektedir. Bu yüzden kavramın farklı yönlerini öne çıkartan pek çok tanım yapılmıştır. Siyasal toplumsallaşma genel bir tanım ile "bireyin üyesi olduğu siyasal sisteme ait olan tutumları, inançları değerleri ve bir vatandaş olarak siyasal sistemdeki kendi rolünü öğrenmesi süreci" olarak tanımlanabilir (Greenberg, 1973a: 3). Bir başka ifadeyle, "bireylerin vatandaşlık bilgisini kazanması" (Çelen, 2002: 42) ve "bireylerin siyasal tutum ve değerleri kazanması sürecidir" (McLean, 1996: 386). "Bir toplumda siyasal yönelimlerin -bilgi, tutumlar ya da normlar ve değerler- nesilden nesle aktarımı" (Easton, Dennis, 1973: 24); "siyasal öğrenme" (Jaros, 1973: 23), "bireyin siyasal hayata katılma sürecidir" (Çetin, 2003: 43). Froman, kişinin ait olduğu toplumsal bağlama vurgu yaparak siyasal toplumsallaşmayı tanımlamıştır: "Çeşitli toplumsallaşma araçları vasıtasıyla toplumsal konumlara/bağlama bağlı olarak toplumsal örüntülerin siyasal öğrenilmesi sürecidir" (Froman, 1961: 342). Alman siyaset felsefecisi Beck'e göre (akt. Teber, 1990: 76), "siyasal toplumsallaşma, siyasal düzenin belirlediği (ve/veya değiştirmeyi öngördüğü), siyasal davranışları etkileyecek, yönlendirecek, normları ve tavırları dolaylı ya da dolaysız yollardan insana kavratma ve özümleme süreci olarak tanımlanmaktadır".

Siyasal toplumsallaşmayı "politik-psikoloji" olarak tanımlayan Teber, süreci tamamen psikolojiyi temel alan bir bakış açısıyla açıklamaya çalışır (Teber, 1990: 27-8): "politik psikoloji, hangi tür toplumsal-ekonomik formasyondan olursa

³ Roberta Sigel'in "well-functioning" nitelemesini kullandığı vatandaşın özellikleri göz önünde bulundurulduğunda "işe yarar" şeklinde bir nitelemenin yanında, siyasal sistemin ya da siyasal kültürün "işine gelen" vatandaş ya da Füsün Üstel'e atıfla "makbul vatandaş" gibi nitelemeler de tercih edilebilir. Çünkü "makbul vatandaş" da kendisine ve toplumun diğer üyelerine karşı görevleri olan, bu görevleri yerli yerince getiren bir vatandaş tipidir (Üstel, 2004: 180-2).

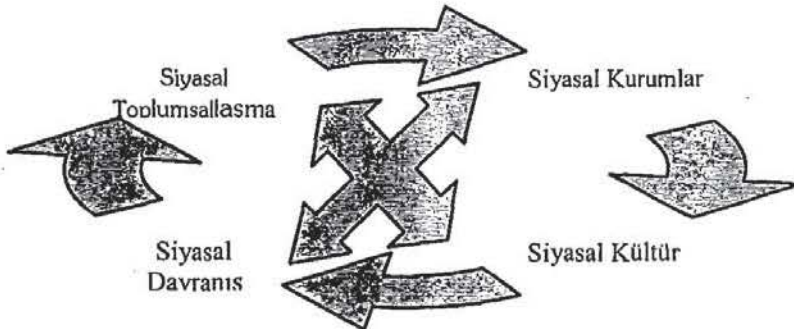

olsun, egemen-resmi devlet ideolojilerinin (merkezi bürokrasilerin, organize edilmiş komplekslerin, kartel pihtılarının politikalarının) birey psikolojisine yansıma biçimlerini, birey psikolojisini ne tür etkileyip, deforme ve hatta tahrip etmesini tartışır; ya da yine bir başka türlü söylemeyle, resmi (ya da özel) ideolojileri yansıtan birey psikolojisini gözlem konusu yapar”. Buradaki tanımlamadan da zorunlu olarak çıkarılabileceği gibi, Teber için siyasal toplumsallaşma, tam anlamıyla bir “siyasal toplumsallaştırma” sürecidir ve konu üzerinde çalışanların en önemli tartışma alanlarından birisi tam da bu meseledir.

Siyasal toplumsallaşma tanımlarını gözden geçiren Alkan, bütün tanımları kapsayacak bir üst tanımları şu şekilde yapmıştır (Alkan ve Ergil, 1980: 7): “Siyasal toplumsallaşma, toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında hayat boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesidir”.

Tanımların da işaret ettiği üzere, her şeyden önce siyasal toplumsallaşma toplumsal bir varlık olarak insan ile ilgili bir süreçtir ve kişi, bu süreçte etkili olan kişiler ve araçlar dolayısıyla siyasal kimliğini inşa etmektedir. Bu süreç, sadece bir gelişim, öğrenme ya da eğitim süreci olarak kabul edilemez. Siyasal toplumsallaşma, gelişimin, öğrenmenin ve eğitilmenin bir arada etkileşim halinde olduğu bir süreçtir. Sadece insan ve insanın ürettikleri ile ilgili bir durum olarak siyasallık siyasal toplumsallaşma ile sürekli ve yeniden üretilmektedir. Bu yüzden siyasal kültür ile bağlantılı olarak siyasal toplumsallaşmayı tanımlayanlar, süreci siyasal normların, değerlerin ve inançların kazanılması olarak kabul etmişlerdir (Jarry, Jarry, 1995: 500). Yücekök’e göre (1987: 13), “siyasal toplumsallaşma, siyasal kültürü meydana getirir. Siyasal kültür ise kurumları ve kurumlar tekrar siyasal toplumsallaşmayı etkiler; böylece siyasal kültür üzerinde değişimler yaratır. Bütün bu etki ve tepki ilişkileri ise siyasal davranışı meydana getirir”. Siyasal toplumsallaşma ile siyasal kültür ve kurumlar arasında diyalektik; karşılıklı olarak birbirini belirleyen bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Bütün bu siyaset unsurları birbirlerini etkilemekte ve belirlemektedir. Genel siyaset kurumu da bu işleyişin, karşılıklı etkileşim süreçlerinin bir sonucu ve kaynağı halindedir (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Siyasallığın siyasal toplumsallaşma yoluyla sürekli ve yeniden üretimi: Sadece çocukluk ve gençlik dönemleri ile sınırlandırılmayacak olan siyasal toplumsallaşma, bu karşılıklı etkileşim yoluyla üretilmektedir (Şekil için bkz. Yücekök, 1987: 14).

Siyasal toplumsallaşma araştırmalarının önemli bir bölümü, çocukların ve gençlerin ya da genel bir şekilde ifade edilecek olursa yetiştirme/geliştirme çağındakilerin siyaseti algılamaları ve siyasallaşmaları üzerine yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Siyasal toplumsallaşmanın bir toplumsallaşma türü olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmaların gelişim çağındakiler üzerine yoğunlaşması olağan bir durumdur. Nitekim toplumsallaşma çalışmalarının çok büyük bir bölümü de geliştirmekte olan çocuklar, ergenler ve gençler üzerine yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Yetişkinlik öncesi dönem olarak adlandırılan bu dönemin toplumsallaşma çalışmaları açısından bu kadar büyük bir önem arz etmesi, sürecin toplumsallaşma üzerindeki etkinliğinin çok yüksek düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de siyasal toplumsallaşmanın ne zaman başladığı ve eğer tamamlanan bir süreç ise ne zaman tamamlandığı; erken yaşlarda öğrenilen siyasal bilgilerin ve değerlerin hayat boyu insanları ne derece etkilediği, siyasal bilincin erken yaşlarda mı yoksa yetişkinlik dönemlerinde mi öğrenildiği v.b. sorular siyasal toplumsallaşma çalışmalarında tartışılan önemli meselelere işaret etmektedir (Dawson, Prewitt, Dawson, 1977: 48).

İnsanların siyasallaşmalarının hayatlarının hangi dönemlerinde daha yoğun gerçekleştiği üzerine çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu alandaki tartışmaya dâhil olan sosyal bilimcilerden bazıları çocukluk dönemini çok önemsemişler ve çocuklukta kazanılan siyasallığın izlerinin hayatın tamamına yayıldığını savunmuşlardır (Hyman, 1969: 52; Bilgin, 2005: 34-5; Duverger, 1995: 102). Konuya ilgi gösteren bir grup sosyal bilimci ise siyasal toplumsallaşma çalışmaları dâhilinde çocukluk döneminin siyasal bilinçlenme konusunda fazla abartıldığını savunmuşlardır. Bu konuda tartışılan bir başka önemli mesele ise çocuklar üzerinde yapılan uygulamalı çalışmalardan onların siyasallıklarını ölçmenin öyle kolay bir iş olmadığı meselesidir. Söz gelimi, ilkökul çağındaki çocuklara uygulanan bir ankette çocuklara cumhurbaşkanının, başbakanın ya da başka siyasetçilerin adlarını bilip bilmediklerini sormanın ve verilen cevaplara göre bilenlerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinin farklılık arz ettiğini iddia etmenin ne derece geçerli olduğu sorusu tartışılmıştır.⁴ Bu yaşlarda edinilen bilgilerin bir değer

⁴ Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nde çocuklar üzerine anket uygulamanın eleştirisi konusunda özellikle Kıta Avrupasından siyaset sosyologu Maurice Duverger'in katkılarına bakılabilir (Duverger, 1995: 102-3). Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda da çocukların devlet büyüklerini tanıma durumlarından siyasal toplumsallaşma süreçlerini açıklama girişimleri dikkat çekmektedir. Örneğin Yeşilorman'ın ilköğretim okullarında yaptığı bir çalışmada, öğrencilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinin genel siyasal yapı düzeyinde çok farklı olmadığı; bununla birlikte, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre, siyasal otoriteyi tanıma konusunda daha bilgili oldukları ortaya çıkmıştır (Yeşilorman, 2006: 25-6). Cumhurbaşkanının ve başbakanın kim olduğunu bilme durumu ile siyasal toplumsallaşma arasında ilişki elbette kurulabilir ve siyasal liderler, çocuklukta ilk kavramsallaştırmalar olarak öne çıkmışlardır (Bkz. Greenstein, 1973: 57). En azından bu bilginin siyasal ilgiye dayandığı kabul edilebilir. Ancak bu bilginin siyasal toplumsallaşma süreci ile ilişkisinin yine de açıklanamayacak boyutları vardır. Siyasal otoriteleri bilmek, pekâlâ bir genel bir enformasyon/malumat düzeyinde de olabilir. Özellikle A.B.D.'de çok küçük yaşlardaki çocukların devlet başkanının ya da siyasal parti liderlerinin adlarını bilip bilmediklerine yönelik çalışmalar artık pek yapılmamaktadır. Buradan elde edilecek bilgi ile siyasal toplumsallaşma arasında kurulacak ilişki, üzerinde çok tartışılabilir bir

alanı olarak siyasallık açısından ne derece önemli olduğu ve temel alındığı ciddi bir meseledir. Çünkü kişiliğin ve kimliğin oluşumunda mevcut siyasal yapı ile ilgili bilgilerin tercihe ve eyleme nasıl yansıdığı ve yansıtacağı daha önemli bir meseledir.

Siyasallık, insanın toplumsallığı ile ilgili bir durum olması dolayısıyla toplumsal değişmeden etkilenir. Gerek kişinin dışında gerçekleşen olaylar ve yine kişinin isteminden bağımsız varlık bulan siyasal sistemden ya da toplumsal değişmeden kaynaklanan etkenler, gerekse kişinin kendi psikolojik deneyimlerinin bir sonucu olarak kişilerin siyasal tercihlerinde değişmelerin olması insan hayatında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Burada tecrübe edilen değişme de siyasal toplumsallaşma süreci ile doğrudan ilişkilidir ve söz konusu süreci açıklayabilecek en önemli siyaset bilimi alanlarının başında siyasal toplumsallaşma gelmektedir. Çünkü siyasal toplumsallaşma, sadece çocukluk ve ilk gençlik yılları ile sınırlı bir süreç olarak kabul edilemez. Süreç, daha önce genel olarak açıklanan toplumsallaşma süreci gibi insan hayatının bütününe yayılmıştır. Bu yüzden de toplumsal değişmeye ya da kişisel ilgilere göre siyasallık durumunda yaşanan sürekli değişmeyi Doğan, “yeniden siyasal toplumsallaşma” olarak adlandırmakta ve bu değişmeye bağlı olarak kişinin çocukluğun dışında, hayatının geri kalan döneminde yaptığı şeyin siyasal sembolleri tekrar anlamlandırmak olduğunu belirtmektedir (Doğan, 2005: 39). Böylece siyasal toplumsallaşma, hayat boyu yeniden siyasal toplumsallaşmalar şeklinde birey tarafından tecrübe edilmektedir.

Toplumsallaşma sürecine bağlı olması dolayısıyla siyasal toplumsallaşma için de birincil ve ikincil siyasal toplumsallaşma süreçlerinden bahsetmek mümkündür. İnsanların içinde büyüdükleri ve ilk eğitimlerini aldıkları aileleri, hayatlarının ilk dönemlerinde çok etkili olmaktadır. Burada edinilen bilgi, inanç, tutum ve değerlerin insan hayatı boyunca etkili olması beklenen bir durumdur. Bununla birlikte insanların sosyal çevresini oluşturan ortamlar da sürekli aynı kişilerden oluşmamaktadır. Zamanla kişinin okuldaki, iş yerindeki arkadaş çevresi değişmektedir. Yeni sosyal çevrelerde farklı insanlarla kurulan iletişim –ki siyasal toplumsallaşma açısından bir siyasal iletişim olarak kabul edilebilir- kişide siyasal inanç ve tutumlarını sorgulamaya sebep olabilmekte, hatta bununla da kalmayıp siyasal görüşlerini değiştirmeye sonuçlanmaktadır. Tam tersi bir durum olarak, kişi yeni sosyal çevresiyle kurduğu iletişimden dolayı siyasal görüşlerini daha da pekiştirebilir. Bu durum da siyasal toplumsallaşma dâhilinde ele alınabilecek bir durumdur. Bu yüzden bir toplumsallaşma süreci olarak siyasal toplumsallaşmada birincil/asli ve ikincil/tali süreçlerden bahsetmek mümkündür.

---

ilişkidir. Ancak 1985 yılında Bursa’da Kalaycıoğlu ve Sarıbay’ın yaptığı bir araştırmada, kız ve erkek öğrencilerin babalarının tuttuğu partiyi bilmeleri ile kendilerinin parti tutma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2007: 509). Bu analiz, siyasete ilgi açısından değerlendirilebilir.

2. 2. 1. Siyasal toplumsallaşma araçlarının süreçteki rolleri

Toplumsallaşma araçları, toplumsallaşma sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunur. Toplumsallaşma üzerine çalışan sosyal bilimcilerin üzerinde uzlaştığı dört temel toplumsallaşma aracı vardır. Buna göre temel toplumsallaşma araçları aile, okul, arkadaşlık grupları ve kitle iletişim araçlarıdır (medya).⁵ Buraya kadar açıklanmaya çalışıldığı şekliyle toplumsallaşma, insan hayatındaki iç içe geçmiş, karmaşık toplumsal ilişkiler ve etkileşimler süreci olarak kabul edilmektedir. Toplumsallaşma araçları doğrudan ya da dolaylı, çok ya da az etkin olan çeşitli boyularda süreç üzerinde etkide bulunurken, sadece genel toplumsallaşma sürecinde değil siyasal toplumsallaşma sürecinde de etkili olmaktadır. Bu yüzden toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma çalışmalarında söz konusu toplumsallaşma araçlarına özel bir önem verilmiş ve toplumsallaşma araçları aynı şekilde siyasal toplumsallaşma araçları olarak da kabul edilmiştir (Froman, 1961: 343).

Araçların, siyasal toplumsallaşma açısından önemi, alanda yapılan çalışmaların üç ana başlık altında toplanmasında da görülebilir. Siyasal toplumsallaşma çalışmalarının üç yönü bulunduğunu belirten Greenberg'e göre (1973a: 7), çalışmaların söz konusu üç yönünü ürünler, süreçler ve araçlar oluşturmaktadır. Siyasal toplumsallaşma araçları konusunda Gimpel ve arkadaşlarının tespiti yerindedir. Onlara göre, siyasal toplumsallaşma araçları kişinin "siyasal çevre" sini (political environment) oluşturmaktadır (Gimpel, Lay, Schuknecht, 2003: 32). Siyasal çevre ise kişinin siyasallaşmasının en önemli yönlerinden birisini, "siyasal bilgi" yi (political knowledge) öğrendiği, başkalarıyla paylaştığı bir ortama karşılık gelmektedir. Siyasal toplumsallaşma araçlarının hepsi siyasal çevrede önemli rolleri olan unsurlardır.

Siyasal toplumsallaşma araçlarından hangisinin ya da hangilerinin süreçte daha etkili olduğu, konu üzerine yapılan çalışmalarda tartışılan önemli meselelerden birisidir. Ancak siyasal toplumsallaşma aracısının kişi ya da gruplar üzerindeki etkisinde gözden kaçırılmaması gereken en önemli ayrıntılardan birisi, aracının etkisinin kişiden kişiye ve toplumdaki topluma değişen bir nitelik arz etmesi durumudur (Beck, 1977: 117; Hyman, 1969: 84-5). Kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı ve pek çok kesime ulaşmadığı bir toplumda kitle iletişim araçlarının etkin bir siyasal toplumsallaşma aracı olduğu elbette düşünülemez. Aynı şekilde, kişilerin içinde yetiştikleri aile ortamı, okudukları okul, hem kendilerinin hem de büyüklerinin ya da akranlarının takip ettikleri kitle iletişim araçları bu süreçte etkili olmaktadır. Sadece sosyal çevre değil aynı zamanda psikolojik etkenler de süreçte etkin olmaktadır.

⁵ Abercrombie ve arkadaşları, siyasal partileri de siyasal toplumsallaşma sürecinin aracı olarak kabul etmişlerdir (Bkz, Abercrombie, Hill, Turner, 2000: 264). Konu ile ilgili pek çok çalışmada temel dört toplumsallaşma aracı siyasal toplumsallaşma araçları olarak kabul edilmiştir.

Gerek genelde toplumsallaşma konusunda gerekse özelde siyasal toplumsallaşma konusunda çalışanlar hem birincil toplumsallaşma hem de ikincil toplumsallaşma süreçleri açısından aile, okul ve arkadaşlık gruplarını birincil ilişkilerin hâkim olduğu birliktelikler olarak kabul etmişlerdir. Bu görüşün temelinde, söz konusu birlikteliklerde birincil ilişkilerin kurulmasının ve iletişimin yüz yüze ve sıkça yapılması da bulunmaktadır (Aziz, 1982: 17). Bununla birlikte dayandığı iletişim şekli açısından yüz yüze ilişki ya da diyalog olarak kabul edilmese de en önemli toplumsallaşma araçlarından birisi de kitle iletişim araçlarıdır. Tarihsel süreçte, matbaanın icadından ve yaygınlaşmasından, günümüzde küresel çapta iletişimin kurulabildiği internete kadar kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşma konusundaki merkezi rolü yadsınamaz bir gerçektir.

Siyasal toplumsallaşma sürecinde Weisberg ve Joslyn, araçların toplumsal çevreyi –ki aynı zamanda siyasal çevre olarak da kabul edilmelidir- oluşturduğunu savunurlar. Ailede başlayan bir süreç olarak siyasal toplumsallaşmada, aile dışındaki diğer araçların ve kişilerin de sürece dahil olması ile birlikte toplumsal çevrenin etkisi de genişlemektedir (Weissberg, Joslyn, 1977: 50-1). Çünkü siyasal toplumsallaşma açısından anne, baba ve kardeşlerin on yaşlarındaki bir çocuğa etkisi ile kırklı yaşlara gelmiş birisine olan etkisi bir kabul edilemez. Aynı şekilde, ilkokuldaki arkadaş grupları ile üniversitedeki arkadaş grupları da bu açıdan etkisi sürece göre değişen gruplardır.

3. SELÇUK ÜNİVERSİTESİNDE SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRİLEN ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde, sosyolojide uygulamalı çalışmalarda genel kabul görmüş metodolojik ilkeler ve veri analiz tekniklerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Ayrıca örneklemin genel özellikleri ve siyasal toplumsallaşmanın iletişim ve etkileşime dayalı bir süreç olması göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın teorik bölümünde de değinildiği üzere siyasal toplumsallaşma, yapısal işlevselciliğin genel kabulünde olduğu gibi siyasal sistemin ve kültürün yeni nesillere aktarılması yoluyla düzenli olarak devam eden bir süreç değildir. Bireysel ve toplumsal kaynaklı farklılaşmalar ve ayrışmalar da siyasal toplumsallaşmayı yönlendirebilir. Bu yüzden, bu çalışmadaki metodolojik tavırda işlevselci ve çatışmacı yaklaşımlardan ya da bireyi ve grubu temel alan yaklaşımlardan sadece bir tanesine göre hareket edilmemiştir. Tam tersine, açıklanmaya çalışılan örneklem, karmaşık toplumsal gerçekliği oluşturan farklı kesimlerden mürekkep bir gruba karşılık gelmektedir. Bu yüzden bütüncü bir bakış ile farklı değişkenler ve siyasal konularda farklılaşan eğilimler üzerine yapılan analizler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişki, k-kare testlerinin yanı sıra ortalaması alınabilen değişkenlere bağımsız değişkenin

grup sayısına göre T-testi ya da tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanarak yorumlanmıştır. Ölçek kısmında, siyasal toplumsallaşmaya etki eden faktörler bölümüne ve vatandaşlık ölçeğine faktör analizi uygulanmış, oluşan faktörlere T-testi ve varyans analizleri uygulanmıştır.

3.2. Hipotezler

Araştırmada sınanan hipotezlerde öğrencilerin siyasal toplumsallaşmalarını hangi unsurların farklılaştırdığı ya da benzer hale getirdiği, siyasal kültürün devam ettirildiği ve değiştiği yönler, farklı analizler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Cinsiyet bağımsız değişkeni ile ilgili olarak erkeklerin kızlara göre siyasete daha çok ilgi duydıkları ve siyasal katılma davranışlarını gerçekleştirdikleri, evlenilecek eşin siyasal görüşü ve kadının siyasetteki yeri gibi konularda kızlardan anlamlı düzeyde farklılaştıklarına ilişkin hipotezler üretilmiştir. Bu hipotezler sınanırken cinsiyet rolleri bağlamında siyasal toplumsallaşmaların farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Coğrafi bölge ile vatandaşlık anlayışı, ekonomik durum ile sosyal devlet anlayışı, babanın eğitim durumu ile siyasete ilginin artması arasındaki ilişkiler de sınanan hipotezler arasındadır. Öğrencinin okuduğu alana göre siyasal toplumsallaşmasının farklılaştığı hipotezi de sınanan bir diğer hipotezdir. Diğer sınan hipotezler ise siyasal kültürün devamlılığını ve değişimini ölçme ile ilgili olarak hazırlanmıştır. Bu hipotezlerde siyasal kimlik, parti tutma, güvenilen kurum, ulus devlet anlayışı gibi konular, genel siyasal kültür ile ilişkileri dâhilinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre yorumlanmıştır. Hipotezler belirlenirken, öğrencilerin siyasal eğilimleri ile bağlı oldukları siyasal kültürün değerlerini ne ölçüde benimsedikleri dikkate alınmıştır. Bu arada, söz konusu siyasal eğilimlerin oluşmasına özellikle etki eden siyasal toplumsallaşma araçları ve diğer unsurlar da hipotezlerin sınanması yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada sınanan hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur⁶:

- Erkek öğrenciler siyasete daha çok ilgi duymaktadırlar.
- Sosyal bilim alanlarında okuyan öğrencilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerine okudukları alan doğrudan etki etmektedir.
- Dindarlık ile siyasal eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- Oy verme davranışı, yerleşmiş bir siyasal kültür unsurudur.
- Devleti bireye önceleyen vatandaşlık anlayışı öğrenciler üzerinde etkindir.
- Siyasal parti tutma konusunda aile belirleyici bir siyasal toplumsallaşma aracıdır.
- Gelir düzeyi arttıkça sosyal devlet anlayışına bağlılık azalmaktadır.

⁶ Burada tezde sınanan hipotezlerin hepsi konulmasına rağmen makalenin bir tez özeti olması dolayısıyla öne çıkan bazı veriler yorumlanmakla yetinilmiştir.

- Siyasal meseleleri takipte öğrenciler Türkiye gündemini öncelikli olarak takip etmektedirler.
- Genel siyasal kültürde de hâkim olan “etrafımız düşmanlarla çevrili” anlayışı öğrencilere de çok büyük etki etmiştir.
- Öğrencinin babasının siyasal parti üyesi olması, babası siyasal parti üyesi olmayanlara göre siyasal toplumsallaşma sürecini farklılaştırmaktadır.
- Siyasal kimlik tercihinine göre kurumlara güven farklılaşmaktadır.
- Kitle iletişim araçlarından siyasal olayları takip etmede öğrencilerin benimsedikleri siyasal kimlikler etkili olmaktadır.
- Erkekler, kızlara göre düzenli olarak siyasal gruplara daha çok gitmektedirler.
- Kız öğrenciler, ileride evlenecekleri eşin siyasal görüşlerine erkeklere göre daha çok önem vermektedirler.
- Öğrencinin babasının eğitim durumu yükseldikçe siyasete ilgi duyma da artmaktadır.
- Kız öğrenciler, kadınların siyasette daha fazla bulunmalarını isterler.
- Öğrencinin en uzun süre yaşadığı coğrafi bölgeye göre vatandaşlık anlayışı farklılaşmaktadır.

Hipotezler sınanırken, bulgulardan elde edilen sonuçlar birbirleri ile ilişkileri dâhilinde açıklanmaya çalışılmıştır. Aslında buradaki hipotezlerin hepsi, siyasallığın toplumsallaşma ile oluştuğu, insanın siyasallığın dışında kalamayacağı ve siyasallığın farklı nesiller tarafından farklı şekillerde üretildiği genel hipotezini sınamaktadır.

3.3. Örneklem

Araştırmanın örnekleme, Selçuk Üniversitesi'nin Fen, Edebiyat, Mühendislik-Mimarlık, İletişim, Hukuk, İktisadi İdari Bilimler Fakültelerinde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklem, amaçlı örneklem tekniğine bağlı olarak kota örnekleme tekniği ile tespit edilmiştir. Cinsiyet, okunulan alan, sınıf gibi değişkenlerin sayılarının arasında çok fark olmamasına dikkat edilmiştir (Bkz. Özcan, Özbay, 2002: 90).

Üniversitede uygulamanın yapılması, farklı coğrafi bölgelerden insanlara kolay ulaşılma avantajını sağlamıştır. Örneklemi oluşturan öğrenciler, 1980'lerin son yıllarında doğmuşlardır. Örneklem grubunun yaş ortalaması 21,41 ve standart sapması 1,733'tür. Öğrencilerin, Türkiye'nin genel kültürel ve siyasal değişim döneminde yetişmeleri de bu çalışma açısından ayrıca önemli bir durum olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de 1980'ler ile birlikte başlayan dışa açılma ve siyasallığın dönüşümünün, gençliğin “depolitize” olmasıyla sonuçlandığı genelde savunulan

bir görüştür. Siyasallığın, toplumsal bir insanlık durumu olması bağlamında depolitize olma söyleminin de aslında bir karşılığı yoktur. Ancak siyasal etkinliğin, pasifleştirilmesi söz konusu olabilir ki “depolitize olma” ya da “depolitize edilme” söylemini savunanların kastettiği durum da kitlelerin siyasal etkinliğinin ve siyasette aktif rol alma durumlarının engellenmesi ya da çeşitli yollarla engellenmeye çalışılmasıdır. Türkiye açısından genelde bu söylemi savunanların kastettiği durum, siyasal meseleler konusunda 1980 öncesinin hareketli kitlelerinden zamanla hareketliliği azalmış bir kitleye doğru dönüşümün olmasıdır. Ancak, bu tezde, Göle'nin (2007: 515) bu konudaki tespitleri takip edilerek söz konusu dönüşümün genel bir siyasal kültür dönüşümü olduğu ve 1980 sonrası şartlarda toplumsallaşan öğrencilerin daha farklı tarzda siyasallaştıkları ve dolayısıyla siyasallığın ifade ediliş tarzının değiştiği savunulmuştur.

3.4. Anket Soru Formunun Özellikleri

Anket soruları temelde iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde öğrencinin cinsiyeti, yaşı, okuduğu alan, sınıfının yanı sıra sosyo-ekonomik ve demografik sorular sorulmuştur. Bu soruların ardından siyasal toplumsallaşma ile ilgili olarak, öğrencinin hem kendisinin hem de anne ve babasının siyasal kimlik ve siyasal parti tercihi, en güvenilen kurum, en önemli görülen sorun, siyasal olayları takipte ilk tercih edilen gazete ve televizyon kanalı, anne ve babanın siyasal bir partiye üye olma durumları, dindarlık düzeyi, siyasette kadının yerine ilişkin algı v.b sorular sorulmuştur (Bkz. Ek-2). Anketin ikinci bölümü, daha önce Kanada'da üniversite öğrencilerinin siyasal toplumsallaşma süreçlerini ve siyasal farklılıklarını açıklamak amacıyla uygulanmış olan ve siyasal toplumsallaşmaya etki eden faktörleri, genel siyasal katılmayı, siyaseti takibi ve pek çok yönüyle vatandaşlık konusunu ölçen bir ölçekten oluşmaktadır (Bkz. Jennifer, 2006). Ölçek, çoğunlukla bir orta (yansız) noktası ile iki pozitif ve iki de negatif kademesi olan 5'li likert ölçeği şeklinde oluşturulmuştur (Erdoğan, 2003: 233). Bu bölüme likert ölçeğine göre uyarlanmış olan Türkiye'de vatandaşlık adında bir bölüm daha eklenmiştir.

Anket, örneklem tespit edildikten sonra Fen ve Edebiyat Fakültelerindeki bölümlere pilot uygulama yapılmış ve bu uygulama sonucunda anketin eksik yönleri, uzman öğretim üyelerinin de katkılarıyla tespit edilmiştir. Örneğin vatandaşlık ölçeğindeki kadın ile ilgili bölüm çıkartılmıştır. Bununla birlikte geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin yüksek oranlarda olumlu çıkmasından sonra Türkiye'de vatandaşlığa ilişkin ifadeler ölçeğe dâhil edilmiştir. Uygulanan anketlerden bir kısmı güven vermemesi, bir kısmı da çok eksik olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuçta 862 anket değerlendirmeye alınmıştır.

3.5. Siyasal Toplumsallaşmaya Etki Eden Faktörlere İlişkin Bulgular

Tablo 1. Ankette sorulan bazı sorulara ilişkin tanımlayıcı istatistikler

	N	En düşük	En yüksek	Ortalama	Standart Sapma
Yaş	862	17	29	21,41	1,733
Aile Aylık Gelir	862	250 YTL	15000 YTL	1453,71	1226,945
Öğrenci Aylık Gelir	862	100 YTL	2500 YTL	356,70	193,016
Siyasete İlgili Düzeyi	861	1	5	3,02	1,028
Dindarlık Düzeyi	856	1	7	5,56	1,136
Evlenilecek eşin siyasal görüşlerine verilen önem	858	1	4	2,33	,843
Kadının Siyasetteki Yeri	847	1	4	2,72	,636

Tablo 2. Babanın Siyasal Parti üyeliği ile öğrencinin düzenli olarak siyasal gruplara katılması arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo

Babanın Parti üyeliği	Öğrencinin Siyasal gruplara düzenli olarak gitmesi			
		Evet	Hayır	Toplam
Üye	N	10 *	65	75
	%	13,3%	86,7%	100,0%
Üye değil	N	32	753	785
	%	4,1%	95,9%	100,0%
Toplam	N	42	818	860
	%	4,9%	95,1%	100,0%
X ² =12,629 sd=1 p=0,000				

Aile üyelerinden birisinin ya da ebeveynlerden her ikisinin de gündelik siyaset ile ileri düzeyde ilgilenmesi, o aile içinde toplumsallaşanların siyasal toplumsallaşma süreçlerine de doğrudan etki eder. Bu etki olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Örneğin, çocukluk ya da gençlik çağında izlenen baba ya da anne, model olarak alınabilir ve anne-babanın siyasal kimliği ve siyasal görüşleri ile aynı siyasal kimlik ve aynı siyasal görüşler çocuk tarafından benimsenebilir. Bu durumun tam tersi bir durum da gerçekleşebilir ve anne babanın aktif siyasette olmasının yanında siyaset ile ileri derecede ilgili olmasına rağmen çocuklar siyasete ilgi duymayabilir. Dolayısıyla siyasal toplumsallaşma açısından değerlendirildiğinde çocuğun anne-babasının siyasal görüşlerini aynı şekilde benimsemesi ya da farklı bir siyasal görüşü benimsemesi sürecinde çok farklı sosyo-psikolojik etkenler etkili olmaktadır. Babanın bir partiye üye olması ile öğrencinin siyasal gruplara katılımı arasında anlamlı bir ilişki vardır (Ki-kare=12,629, sd=1, p=,000) (Bkz. Tablo 2).

Tablo 3. Cinsiyet ile siyasete ilgi düzeyi arasındaki ilişki
(Ortalamalar ve T-testi sonuçları)

	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig.
Erkek	420	3,2000	1,08053	9,546	,002
Kız	441	2,8458	,94570		

	Ortalamaların Eşitliği için T-testi						
	t	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın %95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varyanslar eşit sayıldığında	5,125	859	,000	,35420	,06911	,21854	,48985
Varyanslar eşit sayılmadığında	5,108	831,786	,000	,35420	,06934	,21810	,49026

Siyasete ilgi ile cinsiyet arasında da okunulan bölümde olduğu gibi anlamlı bir farklılaşma vardır. ($t=5,108$, $sd=831,786$ $p=,000$). (Bkz Ek 1, Tablo 3). Bu konuda oluşturulan çapraz tabloda, erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla siyasete daha çok ilgi duydukları tespit edilmiştir. Bu analiz sonucuna göre erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre siyasete daha çok ilgi duyması, erkek egemen bir siyasal kültüre sahip olan toplumumuz açısından yorumlandığında, siyasal kültürün devamlılığına karşılık gelmektedir. Bu veri dolayısıyla erkeklerin siyasal kültürdeki etkinliğine ilişkin oluşturulan hipotezin doğrulandığı söylenebilir. Çünkü siyasete ilgi duyan ve duymayanlar arasında tecrübe ettikleri siyasal toplumsallaşma süreçleri açısından farklar vardır.

Tablo 4. Vatandaşlık tanımına göre dindarlık düzeyi (Varyans Analizi).

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar arasında	113,661	5	22,732	19,455	,000
Gruplar dâhilinde	988,520	846	1,168		
Toplam	1102,182	851			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Türküm	76	5,1316	1,07508	Müslümanım*, Müslüman Türküm*
Müslümanım	65	6,2769	1,03844	Türküm*, Müslüman Türküm*, Türkiyeliyim*, Sadece İnsanım*
Müslüman Türküm	568	5,6866	1,00283	Türküm*, Müslümanım*, Sadece İnsanım*
Türkiyeliyim	39	5,0769	1,32555	Müslümanım*
Sadece İnsanım	96	4,8542	1,41406	Müslümanım*, Müslüman Türküm*
Diğer	8	5,3750	,91613	
Toplam	852	5,5575	1,13805	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin kendilerini tanımlamaları ile dindarlık düzeyi arasında da anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir ($F=19,455$, $p=,000$) (Bkz. Tablo 4). Kendilerini sadece "Müslümanım" şeklinde tanımlayanlar, diğer bütün gruplardan anlamlı bir şekilde farklılaşmışlardır. Bu grubun dindarlık düzeyi ortalaması çok yüksek bir seviyede çıkmıştır (Ort=6,28). Örneklemin yarısından fazlasını oluşturan kendilerini "Müslüman Türküm" şeklinde tanımlayanların ortalamaları, dindarlık düzeyinin genel ortalamasından biraz yüksektir (Ort=5,68). Diğer gruplarla karşılaştırıldığında da ortalama bir yerde bulunan bu grup, "Müslümanım" tanımını benimseyenler ile daha düşük ortalamalara sahip olan "Türküm" ve "Sadece insanım" tanımlarını tercih edenlerden anlamlı şekilde farklılaşmıştır.

Tablo 5. Öğrencinin en uzun yaşadığı coğrafi bölge ile "etrafımız düşmanlarla çevrili" anlayışı arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.

Coğrafi Bölge		Etrafımız Düşmanlarla Çevrili			Toplam
		Doğru	Fikrim Yok	Yanlış	
İç Anadolu	N	303	36	36	375
	%	80,8%	9,6%	9,6%	100,0%
Marmara	N	85	12	13	110
	%	77,3%	10,9%	11,8%	100,0%
Akdeniz	N	93	12	15	120
	%	77,5%	10,0%	12,5%	100,0%
Ege	N	62	9	10	81
	%	76,5%	11,1%	12,3%	100,0%
Karadeniz	N	62	7	13	82
	%	75,6%	8,5	15,9%	100,0%
Doğu Anadolu	N	22	7	6	35
	%	62,9%	20,0%	17,1%	100,0%
Güneydoğu Anadolu	N	31	9	14	54
	%	57,4%	16,7%	25,9%	100,0%
Toplam	N	658	92	107	857
	%	76,8%	10,7%	12,5%	100,0%

$X^2=21,509$ $sd=12$ $p=0,043$

Öğrencilerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri coğrafi bölge ile “etrafımız düşmanlarla çevrili” anlayışı arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılaşma vardır (Ki-kare=21,509, sd=12, p=,043). Bu analizi gösteren çapraz tabloda, bu anlayışı her grubun yüksek oranlar ile doğru bulduğu görülmüştür. (Bkz. Tablo 5). Ancak, anlayışı yanlış bulanların oranı, Karadeniz, Doğu Anadolu ve özellikle de en yüksek oran ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde (%25,9) diğer bölgelere göre daha yüksektir.

Tablo 6. Vatandaşlık Ölçeğine Uygulanan Faktör Analizinin Dönüşümlü Faktör Matrisi

			Faktörler				
			1	2	3	4	5
Milliyetçi Ulus Devlet Vatandaşlığı	Ort.	St.Sp.					
Vatan için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır	4,63	,764	,747				
İyi bir vatandaş, vatani savunma noktasında askerlik görevini tereddütsüz yerine getirir	4,64	,725	,738				
Türk bayrağı benim için kutsal bir değerdir	4,73	,711	,735				
İyi bir vatandaş, vatansever ve vefalıdır.	4,54	,733	,675	,368			
Kendi kültürümüzü yabancı kültürlerin olumsuz etkilerinden korumalıyız	4,63	,741	,633				
Tarihimizin her sayfası övüneceğimiz işlerle doludur	3,95	1,152	,601				
Kıbrıs meselesi hiçbir tavizin verilmemesi gerektiği milli bir davadır	4,21	,987	,501		,452		
Ülkemizin gelişmesine katkıda bulunmak için yerli mallarını kullanmayı tercih etmeliyiz	4,28	,966	,441				
İyi bir vatandaş, hangi görüşten olursa olsun yöneticilere saygı gösterir	3,87	,965	,337				
Duyarlı ve Bilinçli Vatandaşlık							
İyi bir vatandaş, dünyanın genel durumunu bilir	4,06	,818		,734			
İyi bir vatandaş, başka ülkelerde yaşanan trajik/kötü olaylarla ilgilenir	3,72	,965		,691			
İyi bir vatandaş, insan hakları ile ilgili meselelerde duyarsız kalmaz	4,34	,768		,661			
İyi bir vatandaş, insanlara faydası olan aktivitelere katılır	4,21	,790		,621			

İyi bir vatandaş, çevre sorunlarına karşı duyarsız değildir	4,46	,709	,365	616		
İyi bir vatandaş, kitle iletişim araçlarından siyasal meseleleri takip eder	3,98	,935		609		
İyi bir vatandaş, tarih okur, tarihin bilincindedir	4,35	,810	,359	596		
İyi bir vatandaş, genel ahlak kurallarına uygun davranır	4,50	,725	,486	523		
İyi bir vatandaş, insan haklarını ihlal ettiğini düşündüğü bir kanunu reddeder	4,17	,936		484		
İyi bir vatandaş, yasalara ve toplumsal normlara uyar	4,34	,774	,411	466		
İyi bir vatandaş, her seçimde oy kullanır	4,23	,965	,358	465		
Ulus Devleti Koruma Refleksi ve Otoriter Kişilik						
Siyasal gelişmeler gerektiriyorsa ordunun ya da yargının siyasete müdahalesi meşrudur	2,96	1,440		732		
Türkiye Türklerindir	3,64	1,451	,320	628		
Türkiye bölünme tehlikesi ile karşı karşıyadır	3,33	1,360		598		
Bazı konularda düşüncelerinden dolayı insanların ceza almasını normal karşılıyorum	2,83	1,402		553		,315
Bir toplumda farklı görüşler arttıkça problemler de o oranda artar	3,20	1,317		523		
Türkiye'de yargı her kesime eşit yaklaşmaktadır	2,89	1,446		490		
Devlet, bireylerin kişisel tercihlerini uygulamalarına sınırlamalar getirebilir	2,84	1,296		438		
A.B projesi yerine Türkiye, kendi Milli birliği ile kaynaklarından yararlanarak gelişme siyaseti izlemelidir	4,02	1,121		354	,349	
Sosyal Devlet Anlayışı						
Devlet, yaşlılar, işsizler ve yoksullar için yeterli standartlarda bir yaşamı sağlamalıdır.	4,46	,751			682	
Devlet, zengin ya da fakir her vatandaşın sağlık güvencesini sağlamalıdır.	4,39	,875			644	
Zenginlere sağlanan sosyal imkânlar fakirlere sağlanandan daha fazladır.	4,02	1,080			627	

Devlet, özürliüler için iş imkânlarında öncelik vermelidir.	4,19	,819				1,597	
Demokrasi, Bireysel Haklar ve Özgürlük Anlayışı							
Düşünce ve ifade özgürlüğü hiçbir şekilde engellenmemelidir.	4,12	1,030					1,790
Eksik taraflarına rağmen demokrasi günümüz için en ideal sistemdir.	4,15	,957					1,533
Devlet, her vatandaşın kendi ana dili ile eğitim görmesini sağlamalıdır.	3,11	1,520					1,519
Devlet, vatandaşlarının kendi din ve mezheplerinin gerektirdiği şekilde dini sembollerle her alanda var olmalarını güvence altına almalıdır.	3,88	1,107					1,425
Din, dil, ırk, renk ayrımı gözetmeksizin her insanın diğer insanlarla eşit haklara sahip bir şekilde yaşama hakkı vardır.	4,52	,857					1,422
Ülke yönetiminde atanmışların yerine seçilmişler daha etkin rol almalıdır.	4,06	1,030					1,319
Eigenvalue			4,98	4,56	2,98	2,39	2,19
Açıklanan Varyans (%)			13,12	12,00	7,85	6,28	5,76
Cronbach's alpha			,819	,862	,718	,653	,533
KMO Sampling adequacy			,904				
Barlett's test of sphericity			$X^2=9235,048$ sd=703 p=0,000				

Ankette, "Vatanım", "İyi bir vatandaş", "Türkiye'de vatandaşlık" ve "Haklar ve Özgürlükler toplumu" başlıkları altında yer alan ifadelerin oluşturduğu vatandaşlık ölçeğine faktör analizi uygulanmıştır. Bu ölçeğin faktör analizi için uygun olup olmadığına ilişkin yapılan KMO testinde, ölçeğin faktör analizine çok uygun olduğu ortaya çıkmıştır (KMO = ,904). Ankette oldukça detaylı ve fazla sayıda ifade ile ölçülmeye çalışılan genelde vatandaşlık ve özelde Türkiye'de vatandaşlık anlayışı, uygulanan faktör analizinin sonucunda beş alt gruba indirilmiştir. Faktör analizi sonuçlarına göre oluşan beş faktör, toplam varyansın %45,01'ini açıklamaktadır.

Tablo 7. Siyasal kimlik ile “Milliyetçi ulus devlet vatandaşlığı” faktörü arasındaki ilişki (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar arasında	9974,070	8	1246,759	14,266	,000
Gruplar dâhilinde	60563,148	693	87,393		
Toplam	70537,219	701			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Muhafazakâr	126	51,9221	7,16956	Sosyal Demokrat*, Liberal*
Milliyetçi	182	53,2543	6,81156	Sosyal Demokrat*, Liberal*, Atatürkçü*
Demokrat	67	49,9466	10,82984	Sosyal Demokrat*
Sosyal Demokrat	54	41,8621	13,97539	Muhafazakâr*, Milliyetçi*, Demokrat*, Atatürkçü*, Diğer*
Sosyalist	20	38,0370	19,22382	Hiçbiri*
Liberal	43	45,3195	9,71668	Muhafazakâr*, Milliyetçi*
Atatürkçü	120	50,4088	6,41322	Milliyetçi*, Sosyal Demokrat*
İslamcı	62	49,1078	11,88352	
Diğer	28	52,1639	10,80450	Sosyal Demokrat*
Toplam	702	50,0075	10,03114	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Milliyetçi Ulus Devlet Vatandaşlığı faktörü, öngörülebileceği gibi siyasal eğilimlere göre ciddi farklılaşmaların olabileceği bir faktördür. Milliyetçilik, Türk siyasal kültürünün en önemli belirleyici ideolojilerinden birisi olmuştur. Siyasal kültürümüzde sadece “sağ” olarak adlandırılan kesim ve bu kesimde yer alan siyasal partiler için değil “sol” olarak kabul edilen kesim ve buradaki siyasal partiler için de milliyetçilik çok önemli ve merkezi bir yerdedir. Bununla birlikte özellikle Türkiye’de 1980 sonrası dışı açılma ile birlikte fikir farklılıklarının daha da çeşitlenmesi, ilk faktörü oluşturan yargılar konusunda ciddi fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasını ve açıkça kamuoyu önünde de dile getirilmesini sağlamıştır. Ancak, Türk siyasal kültürü ve geleneği düşünüldüğünde, bu yargıların Türkiye’de çok büyük bir kesim tarafından savunulduğu da bir başka toplumsal bir gerçektir. Hatta bu konuyla ilgili olarak Türkiye’de Milli Eğitim müfredatlarının halen hâkim ulus devlet ideolojisini temel alarak oluşturulduğu, ders kitapları ve medya gibi araçlarla söz konusu anlayışın sürekli olarak yeniden üretildiği de bir başka vakıadır. Bir yönüyle bu tespitleri ölçmek adına siyasal kimlik bağımsız değişkeni ile ilk faktör arasında yapılan tek yönlü varyans analizinde anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir (F=14,266, p=,000) (Bkz. Tablo 7).

İkinci faktör altında toplanan ifadelerle dikkat edilecek olursa, ifadelerin ideal bir vatandaş tipine karşılık geldiği görülecektir. Bu vatandaş tipi, gündelik siyasetin üstünde bir vatandaşdır. Bu ifadeleri gerçekleştiren vatandaşlar birbirine tamamen zıt siyasal görüşlere bile sahip olabilirler. Bununla birlikte, çevre sorunlarına duyarlı olmama, tarih okuma ve tarihin bilincinde olma, genel ahlak kurallarına uygun davranma, her seçimde oy kullanma, yasalar ve toplumsal normlara uyma ile ilgili ifadelerin "Milliyetçi Ulus Devlet Vatandaşlığı" faktörüne olumlu yüklemde bulunması, örnekleme oluşturan öğrencilerin geneli açısından ideal bir vatandaşlığın ilk faktörü oluşturan ifadelerle uyumlu olması anlayışını da ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 8. Güvenilen kurumlar ile "Otoriter Kişilik" faktörü arasındaki ilişki (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar arasında	10751,957	10	1075,196	12,402	,000
Gruplar dâhilinde	61551,448	710	86,692		
Toplam	72303,404	720			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Cumhurbaşkanlığı	61	44,2820	11,05260	Ordu*, Anayasa Mahkemesi*
Hükümet	47	44,6110	11,34360	Ordu*, Anayasa Mahkemesi*
TBMM	62	46,7421	11,09027	Ordu*, Anayasa Mahkemesi*
Ordu	236	54,4379	7,71336	Cumhurbaşkanlığı*, Hükümet*, TBMM*, Hiçbiri*
Yargı	24	52,4266	10,45739	
Medya	2	53,1610	7,64283	
Anayasa Mahkemesi	40	54,2280	8,03334	Cumhurbaşkanlığı*, Hükümet*, TBMM*, Hiçbiri*
Polis	17	45,0771	9,70691	
Sivil Toplum Kuruluşları	6	46,6270	12,23212	
Hiçbir kuruma güvenmiyorum	220	48,1801	9,36660	Ordu*, Anayasa Mahkemesi*
Diğer	6	49,3503	7,19358	
Toplam	721	49,9567	10,02105	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir

Öğrencilerin en güvenilir buldukları kurum ile üçüncü faktör olan “Ulus Devleti Refleksi ve Otoriter Kişilik” faktörü arasındaki ilişki de anlamlıdır ($F=12,402$, $p=,000$) (Bkz. Tablo 8). Bu analiz sonucunda ortaya çıkan ayrışmada iki grup oluşmuştur. Bu faktör için ortalaması yüksek olan birinci grubu, Orduyu ve Anayasa Mahkemesini en güvenilir kurum olarak kabul edenler oluşturmuştur. İkinci grubun “Otoriter kişilik” faktörü için ortalaması daha düşüktür. Bu grup Cumhurbaşkanlığı, Hükümet, TBMM’yi en güvenilir kurum olarak kabul edenlerden ve hiçbir kuruma güvenmeyenlerden oluşmaktadır. Bu faktör altında toplanan ifadelerin, ulus devleti koruma refleksine ve demokrasiye müdahale edilmesini normal karşılayan bir anlayışa karşılık geldiği hatırlanırsa, anlayışı savunanların refleksin ve müdahalenin merkezi olarak orduyu ve yargıyı gördükleri ortaya çıkmıştır. Bu veriler, siyasi kültürümüzde ve siyasi tarihimizde doğrulanabilecek; karşılığı bulunabilecek verilerdir.

Sosyal devlet anlayışı, Batı Avrupa’da genelde kendilerini solda tanımlayan siyasi partilerin, sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının savunduğu bir anlayış olarak gelişmiştir. Türkiye’de yerleşmiş siyasi kültürde ise sağ ve sol olarak adlandırılan farklılaşmalar, Batı’dakine benzer bir tarihsel ve toplumsal sürecin tecrübe edilmesi sonucunda oluşmamıştır. Siyasi kültürümüzde devleti baba olarak görme, hizmeti de yardımı da devletten bekleme anlayışı, sağ-sol fark etmeksizin bütün siyasi eğilimlerde var olan bir anlayışa karşılık gelmektedir. Bu yüzden bu faktörü ve altında toplanan ifadeleri, kendi siyasi kültürümüz bağlamında anlamaya çalışmak gerekmektedir. Nitekim ilk ve üçüncü faktörlerdeki farklılaşmalar bu faktör için geçerli çıkmamıştır.

Bundan önce üzerinde analiz yapılan faktörlerden birinci ve üçüncü faktörler, klasik ulus-devlet vatandaşlığının ifadelerinden oluşan, cemaatçi vatandaşlık anlayışına karşılık gelen faktörlerdi. Beşinci faktör ise bireyi ve birey olmaktan kaynaklanan hakları önceleyen, liberal vatandaşlık anlayışına karşılık gelmektedir.

Tablo 9. Öğrencinin en uzun süre yaşadığı coğrafi bölge ile “Demokrasi, bireysel haklar ve özgürlük anlayışı” faktörü arasındaki ilişki (Varyans Analizi)

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar arasında	1816,929	6	302,821	3,102	,005
Gruplar dâhilinde	70279,355	720	97,610		
Toplam	72096,284	726			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)
İç Anadolu	329	50,0580	10,22093	Güneydoğu*
Marmara	94	47,7281	9,40722	Güneydoğu*
Akdeniz	95	49,9503	9,63830	
Ege	69	50,1787	8,59146	
Karadeniz	66	48,9839	10,60014	Güneydoğu*
Doğu Anadolu	28	52,5173	9,33213	
Güneydoğu Anadolu	46	54,8562	9,86280	İç Anadolu*, Marmara*, Karadeniz*
Toplam	727	50,0549	9,96525	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin hayatlarının en uzun süresini geçirdikleri coğrafi bölge ile "Demokrasi, bireysel haklar ve özgürlük anlayışı" faktörü arasındaki ilişkide anlamlı düzeyde bir farklılaşma tespit edilmiştir ($F=3,102$, $p=,005$) (Tablo 9). Daha önceki analizlerden çıkan sonuçlardan da beklenebileceği gibi bu faktör için en yüksek ortalamayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamış olanlar almış ve bu grup, İç Anadolu, Marmara ve Karadeniz bölgelerinden anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Hem bu analiz, hem de vatandaşlık konusunda daha önce yapılan analizler, coğrafi bölgenin vatandaşlık algısına etki ettiğine ilişkin hipotezi doğrulamıştır.

SONUÇ

En genelde siyasallık, tercihe ve taraf olmaya dayanan bir insanlık durumudur. Tercihle bulunma ise değerler, inançlar ve normlardan bağımsız gerçekleşen bir eylem değildir. Hem tercihte bulunma, hem de eylemde bulunma, düşünce tarihi boyunca insanı diğer varlıklardan ayırt eden unsurlar olarak kabul edilmişlerdir. İnsana özgü bir süreç olarak toplumsallaşma, insanın tercihte ve eylemde bulunan insan haline gelme süreci olarak kabul edilebilir. Siyasallık, toplumsallaşma sürecinde kazanılmaktadır ve insanın toplumsallığından bağımsız bir durum değildir. Dolayısıyla insan, toplumsallaşırken siyasallaşmaktadır. Bu araştırmanın genel kabulü ve siyasal toplumsallaşma sürecini anlama paradigması bu şekildedir. Çalışmanın gerek teorik bölümünde, gerekse uygulamalı bölümünde konunun ele alınışında bu metodolojik tavır temel alınmıştır.

Siyasal toplumsallaşma, sadece çocukluk yıllarında etkili olan bir süreç değildir. Elbette çocuklukta edinilen alışkanlıkların ve inançların insanların karakterlerini belirlemede çok önemli bir yeri vardır. Çocukluk döneminin önemli rol modellerinin –başta anne ve baba olmak üzere- çocukta siyasal bilincin gelişmesine etkisi büyüktür. Yetişkin haline geldiğinde siyasal tercihleri babası ya da annesi ile benzer ya da aynı olan pek çok insana rastlanabilir. Anne ve babanın değerleri, çocuğun da değerleri haline gelir. Pek çok insan, kendisine toplumsallaşma yoluyla aktarılan bilgileri sorgulama ihtiyacı hissetmez. Ancak,

toplumsallaşma bu kadar basit bir aktarımdan ibaret değildir ve daha karmaşık bir sürece karşılık gelmektedir. Okul, arkadaşlar, medya, psikolojik etkiler ve kişinin bütün bu siyasal toplumsallaşma araçları ile kurduğu ilişki, siyasal toplumsallaşmanın yönünü değiştirebilmektedir. İnsan, sorgulayan, inandıkları üzerine düşünebilen ve doğrularını değiştirerek hayatına yön verebilme yeteneğine sahip bir varlıktır. İnsanın doğrularının ve değerlerinin değişmesi, dolaylı olarak siyasallığını da etkilemekte; hatta siyasal tercihlerinin ve eğilimlerinin de değişmesine sebep olmaktadır.

Çalışmanın uygulamalı bölümünde örneklemeden elde edilen bilgilere göre, öğrencilerin üç temel siyasallık grubunda toplandıkları tespit edilmiştir. İlk grup, siyasallıklarını Milliyetçilik ve ulus devlet vatandaşlığı dolayısıyla tanımlayan, siyasal parti tercihinde MHP'ye daha yakın ve kendisini vatandaş olarak "Müslüman Türküm" şeklinde tanımlayan gruptur. İkinci grup, Muhafazakâr ve dindar bir yapıya sahip, ulus devlet vatandaşlığı konusunda ilk grup kadar güçlü yargılara sahip olmayan, fakat demokrasi ve özgürlükler konusunda daha arzulu, AKP'yi siyasal görüşlerine yakın bulan gruptur. Üçüncü grup ise Atatürkçülük ile sol değerleri benimseyen, parti tercihinde CHP'yi daha çok tercih eden, ulus devlet vatandaşlığı bağlamında ilk gruba, sol değerleri savunma bağlamında özgürlüklere ve haklara da vurgu yapması ile ikinci gruba yakın bir gruptur. Araştırmada, grupların birbirlerine yaklaştığı –hatta her üç grubun da ortak noktada birleştiği- ve birbirlerinden tamamen ayrıldığı konular tespit edilmiştir. Araştırmada tespit edilen gruplaşmanın Türkiye'deki mevcut siyasal yapıda karşılığını bulmak mümkündür ki yapılan son genel seçimler dolayısıyla siyasal kültürdeki bu bölünmüşlük, benzer bir şekilde siyaset sahnesine de yansımıştır.

Elde edilen veriler ve bu veriler üzerine yapılan analizlerde, genel siyasal kültürün farklı kimlikler ve tercihler üzerinden üretilerek devam ettiği görülmüştür. Bu devamlılık, bazı konularda ulus devlet vatandaşlığı anlayışının pek çok kabulünde olduğu gibi, oy verme davranışını benimseme ya da protesto gösterilerinden uzak durma gibi siyasal tavırlarda da kendisini göstermektedir. Dolayısıyla, siyasal toplumsallaşma çalışmalarının bir yönünün siyasal kültürün yeni nesillere aktarımı olduğu düşünülürse, Türkiye'nin genel siyasal kültürünün yanında alt siyasal kültürlerin de yeni nesillere aktarıldığı ve yeni neslin de aidiyetlik hissettiği siyasal kültürü devam ettirdiği yönünde pek çok bulgu, araştırmanın uygulama bölümünde tespit edilmiştir. Siyasal kültürleri dolayısıyla öğrencilerin siyasal kimlikleri, siyasal parti tercihleri, Türkiye'de en önemli gördükleri sorun, en çok güvendikleri kurum, kitle iletişim araçlarını tercihleri, gelecekte bekledikleri ve kendilerini tanımlamaları da değişmektedir. Sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerin yanı sıra cinsiyet değişkeni ile yapılan analizlerde de siyasal kültürün devamlılığı konusunda pek çok örneğe rastlanmıştır.

Vatandaşlık konusundaki ifadeler –ki bir bölümü sloganlardır- öğrencilerin siyasallıkları dolayısıyla nasıl farklılaştıklarını anlamada oldukça faydalı olmuştur.

Siyasal toplumsallaşmanın bir yönüyle “vatandaş haline gelme” durumu ve vatandaşlığa ilişkin bir anlayışın kazanılması olduğu düşünülürse, yapılan analizlerden öğrencilerin farklı vatandaşlık anlayışları dolayısıyla devlet-birey ve bireyler arası ilişkileri farklı şekillerde algıladıkları ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgulardan, ulus devletin varlığını ve gücünü bireyin haklarına önceleyen, vazife anlayışına dayalı “cemaatçi vatandaşlık” tipinin güçlü bir şekilde benimsendiği tespit edilmiştir.

Çok büyük bir bölümü 1980’li yılların sonlarında doğan nesil ve öğrenciler için siyasallık konusunda genelde dile getirilen “depolitize” olma durumunun gerçeği yansıtmadığı, en azından bu çalışmanın uygulama bölümünden elde edilen bulgular dolayısıyla söylenebilir. Siyasallık, toplumsal bir durum olması bağlamında toplumsal değişim ve dönüşümden etkilenmektedir. Dolayısıyla yirmi yaş etrafında toplanan öğrencilerin siyasallıklarını ifade ediş tarzları, kendilerinden önceki hareketli öğrenci nesillerine göre toplumsal değişim ve dönüşüm dolayısıyla farklılaşmıştır.

Araştırmada sorgulanan hipotezlerden iki tanesi yanlışlanmış, diğer on beş tanesi doğrulanmıştır. Bu hipotezlerin sınılanması dolayısıyla yapılan yorumların yukarıdaki genel durum bağlamında karşılığı vardır ve tespit edilen ilişkilere analizler dolayısıyla yapılan yorumlarda dikkat çekilmiştir. Elbette, araştırmanın sınırlı bir örneklem üzerinde yapıldığı da dikkatten kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBIE, Nicholas, HILL, Stephen, TURNER, Bryan S., (2000), *The Penguin Dictionary of Sociology*, 4. Edition, London: Penguin Press.
- ALKAN, Türker, ERGİL, Doğu, (1980), *Siyaset Psikolojisi: Siyasal Toplumsallaşma ve Siyasal Yabancılaşma*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- AZİZ, Aysel, (1982), *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- BATMAZ, Veysel, İSEN, Galip, (2002), *Ben ve Toplum: Sosyal Psikoloji*, 2. Baskı, İstanbul: Om Yayınevi.
- BAUMAN, Zygmunt, (1998), *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BECK, Paul Allen, (1977), “The Role of Agents in Political Socialization”, *Handbook of Political Socialization*, (Ed. Stanley Allen Renshon), New York: The Free Press, s. 115-141.
- BERGER, Peter, (1977), *Invitation to Sociology*, 13th Edition, London: Penguin Press.

- BERGER, Peter, LUCKMAN, Thomas, (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, (Çev. Vefa Saygın Öğütle), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- BİLGİN, Nuri, (2005), *Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları*, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BİLGİN, Nuri, (2008), *Sosyal Psikoloji*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- COLMAN, Andrew M., (2003), *Oxford Dictionary of Psychology*, New York: Oxford University Press.
- COSER, Lewis A., RHEA, Buford, STEFFAN, Patricia A., NOCK, Steven L., (1983), *Introduction to Sociology*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- ÇELEN, Nermin, (2002), "Türk Gencinde Siyasal Toplumsallaşma", *Gençlik ve Kent Yönetimi*, (Der. Ferzan Yıldırım), 3. Baskı, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.
- ÇETİN, Halis, (2003), *İnsan ve Siyaset: Siyasetin Psikolojik Temeli*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- DAWSON, Richard E., PREWITT, Kenneth, DAWSON, Karen S., (1977), *Political Socialization*, 2nd Edition, Boston: Little, Brown and Company.
- DOĞAN, M. Sait, (2005), "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", *Sosyoloji Konferansları*, 32. Kitap, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, s. 31-40.
- DUVERGER, Maurice, (1995), *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), 4. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.
- EASTON, David, DENNIS, Jack, (1973), "The Child's Image of Government" *Political Socialization*, (Ed. Edward S. Greenberg), New York: Lieber-Atherton Press, s. 24-55.
- ERDOĞAN, İrfan, (2003), *Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı, İstatistiksel Yöntemler, Analiz ve Yorum*, Ankara: Erk Yayınları.
- FICHTER, Joseph, (2002), *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayınları.
- FROMAN, Lewis A., (1961), "Personality and Political Socialization", *The Journal of Politics*, Vol: 23, No: 2, Cambridge University Press, s. 341-352.
- GIDDENS, Anthony, (2000), *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel v.d.), Ankara: Ayraç Yayınevi.

- GIMPEL, James G., LAY, J. Celeste, SCHUNKNECHT, Jason E., (2003), *Cultivating Democracy: Civic Environments and Political Socialization in America*, Washington: Brookings Institution Press.
- GÖLE, Nilüfer, (2007), "80 Sonrası Politik Kültür", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 515-526.
- GREENBERG, Edward S., (1973a), "Consensus and Dissent: Trends in Political Socialization Research", *Political Socialization*, (Ed. Edward S. Greenberg), New York: Lieber-Atherton Press, s. 1-16.
- GREENSTEIN, Fred, (1973), "Children and Politics", *Political Socialization*, (Ed. Edward S. Greenberg), New York: Lieber-Atherton Press, s.56-63.
- HYMAN, Herbert H., (1969), *Political Socialization*, New York: The Free Press.
- JAROS, Dean (1973), *Socialization to Politics*, New York: Praeger Publishers.
- JARRY, David, JARRY, Julia, (1995), *Collins Dictionary of Sociology*, 2nd Edition, Glasgow: Harper Collins Publishers.
- JENNIFER, Wen-Shya Lee, (2006), *Structure and Agency: Youth's Process of Political Socialization in Calgary and Taipei*, PhD Thesis, University of Calgary, Canada.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, SARIBAY, Ali Yaşar, (2007), "İlkokul Çocuklarının Parti Tutmasını Belirleyen Etkenler", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 501-513.
- MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McLEAN, Iain, (1996), *Concise Dictionary of Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- ÖZCAN, Yusuf Ziya, ÖZBAY, Özden, (2002), "Sosyolojide Yöntem", *Sosyolojiye Giriş*, (Der. İhsan Sezal), Ankara: Martı Yayınları, s. 57-94.
- PARSONS, Talcott, (2005), *The Social System*, 2nd Edition, London: Routledge.
- RAPLEY, Mark, HANSEN, Susan, (2006), "Socialization", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, (Ed. Bryan S. Turner), New York: Cambridge University Press, s. 591-592.
- SIGEL, Roberta, (1973), "Assumptions about the Learning of Political Values", (Ed. Edward S. Greenberg), New York: Lieber-Atherton Press, s. 19-24
- TEBER, Serol, (1990), *Politik-Psikoloji Notları*, İstanbul: Ara Yayınları.

ÜSTEL, Füsün, (2004), “Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul: İletişim Yayınları.

WEISSBERG, Robert, JOSLYN, Richard, (1977), “Methodological Appropriateness in Political Socialization Research”, *Handbook of Political Socialization*, (Ed. Stanley Allen Renshon), New York: The Free Press, s. 45-84.

YEŞİLORMAN, Mehtap, (2006), “Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü”, *Bilgi*, Sayı: 36, s. 1-46.

YÜCEKÖK, Ahmet N., (1987), *Siyasetin Toplumsal Tabanı: Siyaset Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

ZIJDERVELD, Anton C., (2007), *Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması*, (Çev. Kadir Canatan), İstanbul: Pınar Yayınları.